

«صنعت چاقوسازی در زنجان»

محمدکاظم مکملی

مدرس و عضو هیئت علمی دانشگاه زنجان

نگاهی به گذشته

صنعت «چاقوسازی» در زنجان سابقه طولانی دارد. تعیین تاریخ دقیق این صنعت در شهر زنجان اگر ناممکن نباشد لاقلاً بسیار مشکل است؛ زیرا با مراجعه به اسناد تاریخی، کتابها و سیاحتنامه‌ها با آراء متفاوت و آمیخته با حدس و گمان مواجه هستیم. شاید بتوان گفت که از حدود قرن دهم ق شهر زنجان مرکز عمده‌ای برای ساخت چاقو و شمشیر و قمه بوده و کارگاههای مختلف اسلحه‌سازی در آن دایر بوده است، که به تدریج این کارگاهها برچیده شده ولی چاقوسازی رواج و رونق خاصی یافته است.

غیر از شهر زنجان، شهرهای دیگری همچون اصفهان، مشهد، کرند (شاه‌آباد غرب) و ماسوله کم و بیش به این صنعت پرداخته‌اند؛ ولی به علت ویژگیهای خاصی که چاقوی زنجان از نظر ظرافت، برش، تنوع و استحکام داشته نام زنجان با صنعت چاقوسازی عجین شده است. در دوره صفویه، استادانی مثل عبدالغفار سکاک بوده‌اند که در این راه زحمت فراوان کشیده‌اند، این استاد که پیشوای دینی بوده چاقوسازی نیز می‌کرده است. از استادانی که در یک

قرن پیش بوده‌اند اطلاع چندان دقیقی در دست نیست، قدر مسلم این است که این استادان چاقوهایی از شاخ گاو، بز و بزکوهی با تیغه فولادی ولی نه چندان ظریف می‌ساخته‌اند.

در صد سال اخیر استادانی سبب ترقی و رونق و تحول این صنعت شده‌اند از آن جمله است استاد محمدعلی تحمیدی^۱ فرزند عبدالسلام که به چخماق‌سازی مشهور بوده است. استاد محمدعلی تحمیدی در آغاز کار چندین شاگرد گرفت که معروف‌ترین آنها یحیی قدوسی (از استادان زبردست چاقوسازی)، رحمان (عضو بازنشسته قورخانه در مرکز) و احمد فهیمی (عضو بازنشسته نیروی هوایی) بوده‌اند.

یحیی در عصر خود صنعت چاقوسازی را به درجه‌اعلای ترقی رساند و تحولات اساسی این صنعت را باید مرهون زحمات وی و استادان دیگر دانست. استاد محمدعلی در جوانی قلاب‌ساز و چخماق‌ساز بود و نزد پدر خویش (عبدالسلام) کار می‌کرد و در اوج مهارت و استادی، یحیی قدوسی را به شاگردی پذیرفت.

از این استاد چهار فرزند باقی ماند که هر چهار نفر در شغل چاقوسازی وارد بودند ولی سه تن از آنان چاقوسازی را رها کردند و راننده شدند، فقط فرزند سوم استاد سالیان دراز در زنجان به چاقوسازی مشغول بوده است و به نام «هوشمند» و مارک «یوسف» چاقوهایی در نهایت ظرافت و استحکام به بازار عرضه می‌کرد.

از استادان گذشته غیر از استاد محمدعلی و یحیی از استادانی نظیر استاد یعقوب زنجانی و سیدعلی سیدی معروف به «سید زنجانی» نیز باید نام برد. چاقوهایی که استاد یعقوب زنجانی می‌ساخت معمولاً یک یا دو تیغه داشت و چندان ظرافتی نداشت ولی از حیث برش و تیزی معروف بوده است.

این استادان که هشتاد سال پیش تحولی در این صنعت به‌وجود آورده‌اند هر یک علاوه بر چاقوسازی در رشته‌ای دیگر تخصص داشتند و ساخته‌های آنان هم‌اکنون جزو اجناس عتیقه با قیمت زیاد خرید و فروش می‌شود. مثلاً قیچیهای استاد محمد، قیچی و قلمدان استاد یحیی و قلمتراش و مهمیز و حکاکیه‌های سید زنجانی بسیار نادر و گرانبه‌است.

استادان معاصر

۱. یوسف هوشمند، متولد سال ۱۲۹۹ شمسی در زنجان، در دبستان ملی توفیق تا کلاس ششم ابتدایی تحصیل کرده و مردی مؤثر و روشنفکر و اهل مطالعه بود. در ۱۳۱۴ تحصیل را رها کرد و نزد پدر خویش مرحوم استاد محمدعلی تحمیدی به چاقوسازی پرداخت و تنها شاگردی بود که لیاقت حفظ ریزه‌کاریها و رموز کار را داشت و پس از استاد محمدعلی جانشین وی شده است. یوسف هوشمند با بیش از هفتاد سال سابقه کار و تجربه، چاقوهای بسیار ظریف به طالبان این هنر دستی عرضه کرده است. آثار این هنرمند هم‌اکنون نزد اکثر وزراء و سایر شخصیتها، که به رسم تحفه و سوغاتی تقدیم شده، با مارک «یوسف» موجود است.

هوشمند در اوایل کار چند نفر شاگرد تحت نظر داشت که پس از فرا گرفتن کامل، این حرفه آن را رها کردند و به کار دیگری روی آوردند که عبارت‌اند از: مرتضی، حسن، عبدالحسین و علی. بعد از آن، دیگر استاد شاگردی نگرفت و سالها تمام کارها را به تنهایی حتی بدون داشتن یک پادو خردسال انجام می‌داد. علت اساسی نپذیرفتن شاگرد را برخلاف ظن عامه که از عدم تمایل انتقال رموز کار به دیگری و بخل آموزش ناشی می‌دانند اعتماد نداشتن به شاگردان ذکر می‌کند و به علت وسواسی که داشته است تمام کارها را از مراحل ابتدایی تا موارد دقیق کار از دست خود می‌خواست خارج کند.

جا دارد از حوصله‌ای که ایشان ضمن کار نشان داد و اطلاعات دقیقی که در اختیارم گذاشت سپاسگزاری کنم، طرحهای مورد استناد در این مقاله را نیز استاد خود از لابه‌لای یادداشتهایش در اختیارم گذاشت. ایشان این اواخر روی در نقاب خاک کشید. خدایش بیامرزد.

۲. محمدسعید مصدقی امینی، وی در ۱۳۰۷ شمسی در زنجان تولد یافت و در مکتبهای قدیم تحصیل کرد و در ۱۳۲۵ مجدداً در کلاسهای اکابر درس خواند. در ۱۶ یا ۱۷ سالگی به این صنعت روی آورد و ابتدا نزد استاد محمدحسین ظهوری شاگردی کرد و بعد از یک سال در خانه برای خود دست به کار شد و در سالهای ۱۳۲۷-۱۳۲۶ مغازه‌ای اجاره کرد و در این کارگاه با ساختن چاقوهای معمولی و بازاری به کار ادامه داده است. ولی به دلیل داشتن ذوق و استعداد خاص با ابتکاراتی منحصر به خود تحولی عظیم در این صنعت ایجاد کرد و دسته‌های چاقو را از

یکنواختی درآورد و اشکال مختلفی را برای اولین بار ابداع کرد. به عبارت دیگر، قبل از ایشان دسته چاقو ساده یا به شکل تفنگ ساده ساخته می‌شد. این استاد چاقوهای ظریف با دسته‌های مختلف‌الشکل از قبیل ماهی، ران انسان، ساق پا، مرغابی، ماشین، کشتی، خودکار، کفش مردانه، کفش زنانه، شکل انسان تمام قد، دست، گنجشک و غیره ساخت که بعداً استادان دیگر نیز با تقلید از وی اشکال تمام قد حیواناتی از قبیل شتر، اسب، الاغ، آهو و غیره را برای دسته انتخاب کرده‌اند.

بنا به گفته استاد، علت و انگیزه این عمل یکنواخت بودن صنعت چاقوسازی بود و چون چاقوها از نظر ظرافت و محکمی رو به انحطاط بودند، استاد درصدد برآمد تا در احیا و بهبود وضع چاقوسازی قدم مؤثری بردارد و موفق هم شد، و با به کار بردن ابتکار و فکر نو و با استفاده از مواد اولیه جدید مورد نیاز، چاقوهای مد روز ساخت و هدفش این بود که هرکس نتواند چاقوهایی از این قبیل بسازد. مگر اینکه واقعاً در این کار تبحر و استادی و تجربه داشته باشد و از این طریق تا حدی از انحطاطی مانع شد که ناشی از ساخته شدن چاقوهای معمولی و بازاری در این صنعت بود.

این استاد نیز مثل همکارش استاد هوشمند بدون شاگرد کار می‌کند و تعصبی خاص توأم با وسواس در زمینه بهبود این صنعت به خرج می‌دهد. استاد سعید جز چاقوسازی، همانند استاد هوشمند در ساختن قندشکن، قیچی، و انواع کاردها مهارت خاصی دارد. چاقوها و وسایل دست‌ساز این دو استاد در بازار زیاد راه ندارد و در مغازه‌های چاقوفروشی و حتی مغازه و کارگاه خودشان موجود نیست. بلکه خریداران به‌طور انفرادی به‌منظور هدیه و پیشکش با سفارش قبلی تهیه می‌کنند ولی ساخته‌های دیگران را خریداران شهرستانی و فصلی به تعداد چند هزار قبضه یکجا برای صدور به سایر شهرها خریداری و به بازارهای دوردست عرضه می‌کنند یا اخیراً تحویل تعاونی صنفی می‌دهند.

غیر از استادان مذکور گروه کثیری در این شغل فعالیت دارند که ورزیده‌ترین و ماهرترین آنها را نام می‌بریم: عباسعلی بحری که چند سالی است از کار دست کشیده ولی در دوران اشتغال کارهایش بی‌نظیر بوده است و از شاگردان وی برادرانش اکبر و حسین بحری هستند. کاظم

فرخخواه که از شاگردان عباسعلی است و چاقوهای ظریفی می‌سازد. حسین نوری که تا سال ۱۳۲۰ چاقو می‌ساخت ولی بعد به تهران رفت و به چرم‌فروشی مشغول شد. حسین فرجیان فرزند مرحوم آیت‌الله حاج میرزا احمد زنجانی از استادان ماهر چاقوسازی محسوب می‌شود. ابوالفضل نظم‌پرور از استادان بنام در ساخت چاقوهای قلمتراش بوده است. «وی ابتدا در زنجان به کار تعمیر اسلحه (تفنگ شکاری و اسلحه کمربندی) اشتغال داشت. از بیست سالگی صنعت چاقوسازی را نزد استاد فتحعلی زنجانی آموخت و به درجه استادی رسید. در ۲۵ سالگی به تهران رفت و اولین قلمتراش سفارشی را برای مرحوم کیمیا قلم، خطاط معروف، ساخت و شهرت یافت. در اندک زمانی آوازه‌اش در همه جا پیچید تا جایی که از کشورهای مصر، عراق و ... سفارش قلمتراش می‌پذیرفت».

در خاتمه باید گفت که همه صنعتگران، متأسفانه در ترقی این صنعت احساس مسئولیت نمی‌کنند و فقط به مادیات و درآمد بیشتر توجه دارند، تاحدی که این صنعت نیز مثل اکثر صنایع دستی اخیراً رو به انحطاط و نزول دارد و از حیث ظرافت و کیفیت کار، قابل مقایسه با کارهای پنجاه سال پیش نیست. علت اساسی این امر به کار بردن مواد اولیه نامرغوب و سعی در ارائه کار بیشتر در زمان اندک است. استادکاران سابق با به کار بردن مواد اولیه خوب و درجه یک، چاقوهایی در نهایت دقت و ظرافت و استحکام و تیزی می‌ساختند ولی فرآورده‌های فعلی هنرنمایی‌های سابق را ندارد. از طرف دیگر، ورود چاقوهای کارخانه‌ای ساخت خارج به این صنعت دستی لطمه شدیدی زده است.

متوسط تولید و قیمت

مقدار تولید روزانه به نحوه و نوع کار بستگی دارد بدین معنی ممکن است در کارگاهی که چاقوی ساده بازاری ساخته می‌شود روزانه چهل تا پنجاه قبضه چاقو ساخته شود درحالی که در کارگاهی دیگر در همین مدت یک نفر به‌طور متوسط فقط یک قبضه چاقوی زیبا عرضه کند. استاد هوشمند و مصدقی که هر دو بدون شاگرد کار می‌کردند و کارشان نیز بازاری بود به‌طور متوسط با روزی هشت تا نه ساعت کار بیش از یک قبضه نمی‌توانستند درست کنند.

قیمت چاقوها بسته به نوع چاقو و تعداد قطعات به کار رفته و میزان کار انجام شده نوسان شدیدی دارد به طوری که از پنجاه، شصت تومان تا بیست هزار تومان دسته بندی می شود. با وجود این، اختلاف قیمت زیاد به مواد اولیه به کار رفته بستگی ندارد، چه ممکن است بین ارزش مواد اولیه یک چاقوی پانصد ریالی و یک چاقوی دویست هزار ریالی فقط ۳۰۰ تا ۱۵۰۰ ریال تفاوت باشد. اختلاف اساسی قیمت بستگی دارد به میزان کاری که صرف شده است و دقت و سلیقه موجب تفاوت اصلی قیمتهاست و در درجه دوم، تعداد قطعات و فلزات گرانبهایی که در ساختن چاقو به کار رفته است در ارزش آن مؤثرند.

انواع چاقوها از نظر شکل و قطعات

چاقوها را به دو دسته بزرگ می‌توان تقسیم کرد: ساده و مرکب.

الف- چاقوهای ساده: چاقوهای ساده که خود از نظر تعداد قطعات و شکل ظاهری به چند دسته تقسیم می‌شوند:

۱. با یک دسته (یک تکه) از شاخ بز، گاو و فیبر و غیره بدون فنر که دارای یک تیغه است که با دو میخ بر دسته کار گذاشته شده و سابقه آن به ۱۵۰ سال یا بیشتر می‌رسد و حالا هم در دهات و روستاها خریدار دارد (شکل ۱).

۲. چاقوهای تیغه کوچک که مثل نوع اول است فقط یک فنر اضافی دارد (شکل ۲).

۳. قلمتراش یک تیغه است که یک تیغه، دسته و فنر دارد ولی بدون ضامن است.

۴. چاقوهای ضامن دار که از نظر ضامن و شکل آن پنج نوع است:

۱. ضامن خارج؛ ۲. ضامن داخل (مغزی)؛ ۳. تیغه‌ای (رمزی)؛ ۴. شخصی؛ ۵. فشاری.

اول: ضامن دار «ضامن خارج»: این نوع ضامن عبارت است از یک دگمه خارج از دسته که

با فشار آن فنر ضامن تیغه را رها می‌کند و تیغه بسته می‌شود. این چاقو شامل این اجزا است:

۱. برگه ضامن؛ ۲. فنر؛ ۳. دو تکه آستر؛ ۴. دو تکه رویه؛ ۵. یک تیغه.

جای زنجیر نیز ممکن است در انتهای دسته انواع چاقوها تعبیه شود و برای زینت، تیغه را

چندین ناو می‌دهند که شبیه قمه‌های سابق است (شکل ۳).

دوم: ضامن دار «ضامن داخل» (مغزی): این قسم چاقو نیز مانند نوع اول است با این تفاوت

که دگمه ضامن همسطح دسته چاقو در شیار، که در دسته به وجود آورده‌اند، تعبیه شده است.

(شکل ۳ دو نوع چاقوی ضامن دار مذکور را نشان می‌دهد)

سوم: ضامن دار «تیغه‌ای» (رمزی): این قسم چاقو شامل یک دسته و دو تیغه و دو فنر است

که تیغه کوچک، ضامن تیغه بزرگ محسوب می‌شود. بدین معنی وقتی تیغه بزرگ باز است و

بنخواهیم ببندیم با فشار به تیغه کوچک که خوابیده است تیغه بزرگ از ضامن رها می‌شود و

می‌خوابد.

چهارم: ضامن دار «شصتی»: در این نوع چاقو اجزای ترکیب عبارت‌اند از دسته و تیغه و فنر و آستری مثل انواع قبلی ولی ضامن آن به صورت قفل عمل می‌کند که با دگمه‌ای که از دسته خارج شده و به شکل دایره گرد و مثل عدسی محدب است و بر روی دسته کار گذاشته شده نه مثل نوع اول و دوم در پشت دسته، بر اثر فشار به این دگمه باز و بسته شدن آن را هم ضامن دیگر انجام می‌دهد. در نتیجه، این چاقو دو ضامن دارد یکی برای بسته شدن و دیگری برای باز شدن و از خصوصیات این نوع چاقو بلند بودن تیغه آن است که معمولاً دو برابر دسته است که پس از بسته شدن تیغه، قسمتی از تیغه که اضافی است از دسته بیرون می‌ماند لذا دسته و قسمتی از تیغه به صورت دسته درمی‌آید که برای شکارهای کوچک به کار می‌رود و برای شکارهای بزرگ از تمام تیغه استفاده می‌شود. (شکل ۹).

پنجم: ضامن دار «فشاری»: در این نوع چاقوها ضامن در نزدیک میخ تیغه به کار رفته و عبارت از خاری است که نزدیک سر دسته و محل اتصال تیغه به دسته کار گذاشته می‌شود. با فشار آوردن به خار، ضامن سبب پرتاب تیغه به خارج می‌شود و موقع بستن باز با فشار دادن به همان خار (دگمه) تیغه بسته می‌شود. در چهار نوع اول پس از فشار به دگمه ضامن، ضامن تیغه را رها می‌کند و سپس به آرامی با دست تیغه را باز می‌کنند ولی در نوع پنجم با فشار به دگمه ضامن، تیغه با صدایی خاص مثل فنر به بیرون می‌جهد.

۵. چاقوهای میوه‌خوری: که معمولاً یک تیغه دارد و شامل دسته و فنر است و در اندازه‌های مختلف ساخته می‌شوند.

۶. چاقوهای یک تیغه‌ای دو دسته‌ای (تیغه ثابت): در این قبیل چاقوها دسته آنها منحصراً از فلزاتی مثل برنج یا آلیاژهای دیگر است، این نوع چاقو شامل یک تیغه و دو دسته است که این دو دسته از دو طرف، تیغه را در میان می‌گیرند و موقع بسته شدن شبیه به مکعب مستطیل می‌شود و تیغه معمولاً دو لبه تیز دارد. این نوع چاقو دارای تیغه ثابت است که هر یک از دو دسته، حول نصف تیغه از طول در گردش است و تیغه اصلاً حرکتی ندارد، این چاقو بدون فنر است و تیغه موقع بسته شدن کاملاً مخفی می‌شود و اصلاً پیدا نیست (شکل ۶) و دو دسته را قفلی به هم می‌پیوندد.

۷. نوع دیگر از چاقوهای تیغه ثابت است که دارای دو دسته متحرک بوده و «تیغه داخل» نام دارد. این چاقو یک تیغه و دو دسته دارد که دو دسته برعکس همدیگر می‌چرخند و یکی، دیگری را همراه با تیغه دربرمی‌گیرد. به عبارت دیگر، تیغه در داخل یک دسته توأم در میان دسته دیگر فرو می‌رود. در این چاقو نیز پس از بسته شدن، تیغه به هیچ‌وجه نمایان نیست (شکل ۷). اول تیغه روی دسته a می‌خوابد و سپس دسته a توأم با تیغه در داخل دسته b قرار می‌گیرد و در حالت باز شدن دو دسته داخل هم قرار می‌گیرند و تیغه آزاد می‌شود. این چاقو مثل نوع قبلی دارای قفل نیست؛ زیرا موقع باز یا بسته شدن احتیاج به قفل ندارد چون ضامن دار دسته‌ای است و تیغه برنمی‌گردد.

۸. یک تیغه‌ای‌های باغبانی: شامل یک دسته و یک تیغه و فنر و بعضی ضامن هم دارند. تیغه آن نوک کج یا نوک عقابی است که تیزی تیغه مثل داس به طرف داخل است و بعضی از اقسام آن را در اصطلاح محلی موبر می‌گویند (برای بریدن شاخه‌های درخت مو).

۹. یک تیغه‌ای پیوندزنی: که در پیوند لوله‌ای یا اسکنه‌ای به کار می‌رود و آن نیز شامل یک دسته و یک تیغه پهن کوتاه و ضخیم به شکل ناخن بوده و فنر محکمی دارد.

دوم- چاقوهای مرکب

چاقوهای مرکب خود بر دو نوع اند: الف: یک دسته‌ای؛ ب: دو دسته‌ای؛

الف: یک دسته‌ای‌ها: که ساده‌ترین نوع چاقوهای مرکب است، شامل یک دسته و دو تیغه هستند که این نوع چاقو خود شامل ده قسم مختلف است. چاقوی دو تیغه‌ای عبارت است از یک دسته و دو تیغه و یک فنر پشت. از نظر تیغه ممکن است که هر دو مساوی یا یکی کوچک‌تر از دیگری باشد و از حیث دسته، ممکن است که ملیله، یا نقره‌ای ساده، ورشویی، صدفی، نایلونی یا شاخ گوزن باشد.

از نظر قرار گرفتن دسته ممکن است دو نوع باشد یا هر دو تیغه در یک طرف دسته باشد با دو فنر پشت یا اینکه هر یک از تیغه‌ها در یک سر دسته قرار بگیرد که در این صورت یک فنر پشت به کار می‌رود. اصولاً تمام قطعاتی که داخل دسته لولا می‌شود و جای می‌گیرد اصطلاحاً

«تیغه» نامیده می‌شود. در چاقوهای دو تیغه، بسته به ذوق و سلیقه اشخاص ممکن است هر دو تیغه برنده باشند یا یکی برنده و دیگری نوشابه بازکن، سوهان، قیچی، چنگال و نظایر آن باشد. چاقوهای یک دسته‌ای (مرکب) سه تیغه‌ای و بیشتر: این چاقوها از یک تیغه بزرگ و یک تیغه کوچک و یک قیچی یا هر تیغه‌ای دیگر که در بالا ذکر شد تشکیل می‌شود. این نوع چاقوهای مرکب از لحاظ ساختمان نوع فرنگی آن (فابریکی و ساخت کارخانه‌ای) به ۴۵ تیغه نیز می‌رسد ولی در کارهای دستی ایران تعداد تیغه‌ها محدودتر است. خطاطان ایرانی چون برای نوشتن از قلم‌نی استفاده می‌کردند لذا چاقوی ۴۵ تیغه‌ای فرنگی مخصوص خطاطان بوده است و اهمیت آن به علت کثرت استعمال بوده و برای اینکه تیز کردن چاقو سبب اتلاف وقت نگردد و در موقع تحریر و مشاقتی صرفه‌جویی شود از این چاقوها استفاده می‌شد که تیغه‌ها حول یک میخ به صورت دایره می‌چرخیده و باز و بسته می‌شده‌اند و در دسته‌ای به صورت استوانه فرو می‌رفته‌اند و فقط یک تیغه مورد استفاده بوده و باز می‌مانده است.

چهار تیغه‌های ایرانی که دو به دو متقابل هم بودند و در دو شیار از دسته می‌خوابیدند و سازندگان این چاقوها استاد محمدعلی تحمیدی و سید زنجان‌ی و استاد یحیی قدوسی بوده‌اند که اهمیت آن فقط از نظر استحکام و ظرافت بوده است که شاید هر تیغه پس از تراشیدن پنجاه قلم تیزی خود را حفظ می‌کرده است.

ب: دو دسته‌ای‌ها: دسته‌ای از چاقوها هستند که به چاقوی «سوا» معروف‌اند. این چاقوها چهار تیغه‌ای به بالا هستند که تیغه‌های دیگر ممکن است از سوهان، اره، چنگال، قاشق، قیچی، بند پوتین‌انداز، ناخن‌ساب (با سوهان فرق دارد یعنی سوهان به صورت تیغه‌ای است که در سطحش سوهان است ولی ناخن‌ساب دو لبه‌اش سوهان است و نوکش برای پاک کردن زیر ناخن تیز است) سیخ پیپ، توتون‌گذار پیپ، خلال، گوش پاک‌کن، حلبی‌بر و غیره باشد. چون انجام کار با این چاقو به علت زیادی تیغه مشکل است سازندگان، این اسباب را در سه دسته یا دو دسته جا داده‌اند و آنها را با چهار دگمه، که روی دسته قرار دارد، به هم متصل می‌نمودند.

کاردها

کاردها بر دو نوع‌اند: الف- شکاری؛ ب- آشپزی.

الف: کاردهای شکاری خود دو قسم هستند: اول آنکه تیغه متحرک است و می‌خواهد و دو ضامن دارد، یکی برای باز شدن و دیگری به‌منظور بسته شدن. دوم: کاردهای کمری که بر سه قسم است: ۱. کاردهای قمه‌ای که دو دم است (دو لبه تیز دارد) و با غلاف به کمر بسته می‌شود؛ ۲. نوع دوم کاردهای شکاری کمری که یک دمه تیز و دمه پشت ضخیم است که بعضیها چکش دار است و با غلافی «کتابی» به کمر بسته می‌شود و پشت آن در حدود سه سانتی متر ضخامت دارد و برای شکستن هیزم و غیره به‌کار می‌رود و در وسط دسته فلزی است به‌شکل مکعب که «چکش تیغه» نامیده می‌شود که علاوه بر کوبیدن میخ، آلت دفاعی نیز هست و غلاف آن کاملاً به‌شکل یک کتاب باز می‌شود و کارد در وسط آن قرار می‌گیرد. با سه قلاب یا دگمه‌های باسمه‌ای مخصوص محفوظ است و در طرف جلد جای کمر قرار دارد که به کمر بسته می‌شود و تیغه آن ثابت و دسته‌اش قبضه‌دار و کوتاه است و روی هم تا نیم متر طول دارد. ۳. کاردهای اره‌دار که یک دم تیغه تیز و دم دیگر آن به‌شکل اره است و تیغه‌اش نیز ثابت. یک نوع از این رقم کارد، اره‌اش را طوری می‌ساخته‌اند که گویا در قسمتی که اره گفته می‌شود سه ردیف هرم مثلث القاعده را در طول تیغه چیده باشند (شکل ۸).

کاردهای شکاری از نظر نوع دسته به اشکال گوناگون دیده می‌شوند مخصوصاً بعضی از استادان با ابتکاراتی خاص دسته‌های جالبی درست می‌کنند. فرضاً با پای آهو با پوست و گوشت و سم خشک کرده که به‌جای دسته استفاده می‌شود و سپس با روغن و ماده‌ای مخصوص موها را براق می‌کنند و نوع دیگر، دسته کارد را از شاخ درسته و تمام قد جوان و بدون دخل و تصرف در زوائد درست می‌کنند که در این صورت فقط از شاخ گوزن ماده استفاده می‌شود که کوتاه و ظریف و کوچک است و محل تلاقی شاخ با موی سر حیوان محل تعبیه تیغه کارد است (شکل ۷).

ب: کاردهای آشپزی: این کاردها با یک دسته کوتاه ثابت و تیغه نسبتاً بلند و ثابت دیده می‌شوند و بزرگی و کوچکی آن بسته به سلیقه آشپز و موارد استعمال آن است. این کاردها خود

بر پنج نوع است: بزرگ، کوچک، دل‌مه‌ای (جهت خالی کردن کدو و بادنجان) قیمة‌ای و معمولی که البته آب دادن پولاد آنها قاعده‌ای متفاوت دارد ولی چون مصرف‌کنندگان به موارد استعمال آنها کاملاً ناآشنا هستند انواع کاردها برای مصرف‌کنندگان بی‌تفاوت است و با یک نوع آب دادن کاردها از کارگاه، خارج و در دسترس مصرف‌کنندگان قرار می‌گیرد.

نوع دیگر کارد نان‌بری است که قسمتی از تیغه تقریباً به شکل اره و دندانه‌های اره به شکل موج است و فاصله دارند مثل اره نجاری.

نوع دیگر از کاردهای اره‌ای کارد پوست‌کنی است که به اندازه کارد غذا و میوه‌خوری است. کاردهای میوه‌خوری با دسته و تیغه ثابت ولی کوچک‌تر از کارد آشپزی است و برای پوست کندن میوه و قاچ کردن آن به کار می‌رود و دسته آن ممکن است نایلونی، ورشویی یا نقره‌ای باشد. این کاردها معمولاً همراه یک چنگال کوچک سه انگشتی و قاشق مرباخوری، سرویس کاملی را تشکیل می‌دهد.

استاد هوشمند در ساختن سرویس آن مهارت خاصی داشت ولی بعدها با فراوان شدن کارد و چنگال و قاشق ریخته و فابریکی، کار دست از این قبیل به علت صرف وقت بیشتر و اقتصادی نبودن متروک شده است و به علت تقاضا و مصرف روزافزون اینک با طرح‌های مختلف و متنوع و استیل به صورت ماشینی و کارخانه‌ای در حجم زیاد به بازار عرضه می‌شود. کارد غذاخوری مثل کارد میوه‌خوری است متنها بزرگ‌تر و چنگالش هم چهار یا پنج انگشتی و به همراه یک قاشق سوپ‌خوری است که کارهای استاد هوشمند در این نوع نیز بی‌نظیر بوده است.

انواع دیگر چاقوها: بالاخره در پایان تقسیم‌بندی چاقوها می‌توان چاقوهای کشاورزی، قصابی و جراحی را نام برد که در خلال تعریف انواع مختلف چاقوها ذکرشان گذشت و از نظر موارد استعمال شکل و فرم مخصوص به خود دارند.

چاقوها از نظر قبضه و شکل دسته آنها

ممکن است استادکار با ذوق و سلیقه و ابتکار خود یا سفارش‌دهنده شکلها و طرحهایی در ساختن دسته چاقو در نظر بگیرد. این نوع ابتکار از قدیم‌الایام مرسوم بوده است به طوری که

می‌توان از دوره‌های مختلف تاریخی صحبت کرد، نمونه‌ای از دسته چاقو در موزه ایران باستان وجود دارد که مجسمه مردی است در حال عبادت در مقابل خدایان که از جنس استخوان با طرز بسیار زیبایی ساخته شده است.

ولی به طوری که قبلاً اشاره شد در چند دهه اخیر شکل دسته چاقوها با ابتکار استاد سعید مصدقی متحول شده است و در تصویرهای قبلی طرحهای چندی را می‌توان دید. در این تصویرها، دسته‌ها به شکل کفش، ماهی، انسان، تمام قد، کشتی، ران انسان، تفنگ، ساق پا و تنه انسان مشاهده می‌شوند.

مواد اولیه

۱. فولاد؛ ۲. آستری؛ ۳. رویه؛ ۴. میخ

۱. فولاد، در قسمتهای مختلف تیغه و فنر پشت از فولاد استفاده می‌شود (فولاد تسمه‌ای) چاقوسازان ناگزیر از فنرهای اتومبیل و فنرهای استوانه موتورسیکلت و دوچرخه و انواع مفتولهای فولادی و فنر استوانه‌ای سوپاپ اتومبیل استفاده می‌کنند که از خرده‌فروشیها و آهن‌فروشیها تهیه می‌کنند و با تغییراتی که بر اثر زحمت زیاد و صرف وقت به آن می‌دهند تبدیل به تیغه یا فنر پشت می‌کنند.

قبلاً فولاد در کوره گداخته می‌شود و پس از گداختن با قلم به اندازه‌های پنج، یا ده سانتی‌متری و به عرض یک سانتی‌متر قطعه قطعه می‌شود و پس از آن مجدداً گداخته می‌شود و با پتک به اندازه و شکل تیغه مورد نظر پس از پنج یا چهار بار چکش‌کاری درمی‌آید که البته در خاتمه کار، هنوز به صورت نسابیده و به شکل خشن و ناهنجار است. پس از آن برای نرم شدن، مجدداً در آتش سرخ و در مجاورت هوا سرد می‌شود که در این صورت آماده سابیدن و سوهان‌کاری است. با سوهان‌کاری به شکل تیغه درمی‌آید و آماده آب دادن می‌شود. پس از آب دادن پرداخت و لبه تیز نمایان می‌شود.

پرداخت به شیوه استادکاران سابق که منسوخ شده است به این ترتیب بوده که سمباده را، که مانند برسی بود و به «سمباده خراسان» معروف بوده است بر روی آهن نرم می‌نمودند و با آهنی بر روی تیغه می‌مالیدند تا خطوط درشت سوهان محو شود و بعد با چوب «مالشی» از سرب و

چوب خالی جلا می‌داده‌اند. ولی فعلاً با سمباده‌ای که بر دو نوع است سمباده پارچه‌ای و سمباده روغنی، که در نیکل و کرم‌سازی و پرداخت از آن استفاده می‌شود، کار می‌کنند و سپس با چوب و با فشار تمام روی تیغه می‌کشند تا خطوط سمباده پارچه را محو و تیغه را جلا بدهد.

۲. آستری: آستر دو نوع است: آسترهای آهنی و آسترهای برنجی. آستر قطعه فلزی است که روی دسته کار گذاشته می‌شود و سپس رویه دسته بر آن سوار می‌شود. آسترهای برنجی را ریخته‌گرها آماده و از تهران وارد می‌کنند، علت اینکه در زنجان ریخته نمی‌شود کمی سفارشات مربوط به ریخته‌گری است و تهیه مواد اولیه ریخته‌گری که عبارت از مفرغ و برنج و غیره است در زنجان کم و نایاب است.

ریخته‌گرها از جمع‌آوری خرده برنجهای صنعتی و مستعمل استفاده می‌کنند و انواع سفارشات را قبول می‌کنند، ضمناً یکی از این قبیل سفارشات آستر چاقوست که البته گران تمام می‌شود. آستر آهنی را از تسمه‌های آهنی، که برای باربندی به کار می‌رود، استفاده می‌کنند.

۳. رویه: رویه را سابقاً از صدف و شاخ گوزن و شاخ حیوانات کوهی درست می‌کردند یا از فلزاتی مثل برنج و نقره ولی اکنون نایلون جای همه آنها را گرفته است و مشتریها هم تمایل زیادی به خرید این نوع پرزرق و برق نشان می‌دهند که خیلی هم ارزان تمام می‌شود و کار کمتر می‌برد و آن را نیز از تهران وارد می‌کنند که دگمه‌سازان آن را می‌سازند و به فروش می‌رسانند و دیگر نایلون ورق که به جهت دگمه‌سازی به ایران وارد می‌شود.

نوع دیگر دسته را از فیبر یا استخوان قلم گاو و شتر می‌سازند که قبلاً استخوان را خیس و پس از خیس شدن به صورت صفحه‌ای ساییده و با ایجاد گودی و شیار با قلمهای مخصوص ظاهراً شبیه شاخ گوزن می‌کنند. استاد هوشمند معمولاً رویه فلزی را خود درست می‌کرد و از همان جنس میخ هم درست می‌کرد که پس از صاف‌کاری دسته به هیچ‌وجه محل میخها پیدا نبود و دسته یک تکه از فلز دیده می‌شد.

۴. میخ: میخ را معمولاً از میخ نجاری استفاده می‌کنند و رویه فلزی اگر به صورت ملیله باشد از کار ملیله‌سازان استفاده می‌شود و اگر برنجی باشد به همان نحو که گفته شد. بعضی برای هنرنمایی ترجیح می‌دهند از جنس همان رویه، میخ هم درست بکنند.

اینک فهرست اسامی و ویژگیهای شخصی و صنعتی استادان چاقوساز ارائه می‌شود:

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	تخصصیات	سابقه کار	استاد مربوط	توضیحات
۱	حسین بحری	۱۳۱۴	زنجان	سیکل	-	برادرش عباس بحری	بر اثر کهنوت به چاقوفروشی مشغول است و شاگردان زیاد تربیت کرده است.
۲	نبی‌اله بیگدلی	۱۳۳۴	زنجان	پنجم ابتدایی	۳۸ سال	حسین بحری - بیوک آقا رابط	ساخت انواع چاقوها
۳	صفی‌اله بیگدلی	۱۳۳۶	زنجان	پنجم ابتدایی	۳۲ سال	حسین بحری - بیوک آقا رابط	تولید انواع چاقوها
۴	روح‌اله بیگدلی	۱۳۴۰	زنجان	دوم متوسطه	۲۴ سال	نبی‌اله بیگدلی	ساخت انواع کاردهای شکاری و شمشیرهای سامورایی
۵	جلیل توسلیان	۱۳۲۹	زنجان	پنجم ابتدایی	۴۲ سال	ابوالفضل نظم‌پرور	در ساخت چاقوهای قلمتراش مهارت دارد و در نمایشگاههای صنایع دستی شیراز (۱۳۷۲)، اصفهان (۱۳۷۳)، تبریز (۱۳۷۴) شرکت کرده است.
۶	علی چهل امیرانی	۱۳۲۰	زنجان	-	۵۳ سال	حاج موصل	در ساخت چاقوهای دو تیغه، شش تیغه، ده تیغه، (چاقوهای مرکب) استاد است و شاگردان زیادی تربیت کرده است.
۷	عباس حسنلو	۱۳۳۵	زنجان	-	۳۵ سال	ذبیح‌اله نادری	در ساخت انواع چاقوها مهارت دارد.
۸	محمدحسن حق نظری	۱۳۳۶	زنجان	دیپلم	۲۸ سال	پدرش عنایت حق نظری	در ساخت انواع قیچی و چاقوهای مرکب مهارت دارد.
۹	ابراهیم حیدری	۱۳۴۰	زنجان	پنجم ابتدایی	۱۸ سال	اسماعیل اسکندری	در ساخت عصای شمشیردار و شمشیرهای سامورایی مهارت دارد
۱۰	شیراله حیدری	۱۳۳۵	روستای پاپایی	سوم نهضت	۴۰ سال	اصغر مهری	در ساخت چاقوهای با دسته شاخ گوزن، صدف، چاقوهای میوه‌خوری جیبی تخصص دارد.

در ساخت ساطور، چاقوهای قلمتراش و میوه‌خوری با دسته شاخ بز، گوزن مهارت دارد.	حاج حسن ظریف‌ساز	۵۶ سال	دوم راهنمایی	زنجان	۱۳۱۳	محمدحسن دنیایی	۱۱
ضمن تحصیل و فعالیت فرهنگی به چاقوسازی نیز پرداخته است در ساخت کارد، قمه و چاقوهای میوه‌خوری مهارت دارد	کریم آذری	۳۲ سال	لیسانسیه ادبیات	تکاب	۱۳۳۴	محمدعلی رستمی	۱۲
از استادان برجسته این صنعت بود شاگردان زیادی تربیت کرد در ساخت چاقوهای چند تیغه و قلمتراش با دسته مليله مهارت ویژه‌ای داشت.	مشهدی غلامحسین رنگرز	بیش از ۶۰ سال			۱۲۹۹	مرحوم عباس رنگرز	۱۳
در ساخت چاقوهای زیبا و قلمتراش به سبک پدر در مغازه پدری مشغول است.	پدرش عباس رنگرز	۵۰ سال	پنجم ابتدایی	زنجان	۱۳۲۴	تقی رنگرز	۱۴
در ساخت چاقوهای زیبا و قلمتراش به سبک پدر در مغازه پدری مشغول است.	پدرش عباس رنگرز	۴۴ سال	ششم ابتدایی	زنجان	۱۳۲۸	علی رنگرز	۱۵
در ساخت انواع چاقوها، کارد آشپزخانه و چاقوهای میوه‌خوری جیبی مهارت دارد.	پدربزرگش حاج محمد و پدرش حاج آقاجان	بیش از ۶۰ سال	ششم ابتدایی	زنجان	۱۳۱۰	حاج قاسم ظریف‌ساز	۱۶
در ساخت چاقوهای قلمتراش، ضامن‌دار تبحر خاصی دارد.	ابوالفضل نظم‌پرور	بیش از ۶۰ سال	-	زنجان	۱۳۰۶	محمدحسن فاروسی	۱۷

بیش از ۳۶۰ نوع چاقو ساخته از نظر کیفیت و برش ساخته‌هایش بی‌نظیر است، ساخته‌هایش زینت‌بخش موزه‌های آلمان، تهران، حضرت ابوالفضل در عراق و کلکسیونهای شخصی است. در نمایشگاههای اصفهان، تبریز و طهران عربستان شرکت داشته است در ساخت قمه شمشیر و کارد شکاری دارای تخصص خاصی است.	خودآموز بوده	۶۰ سال	سوم ابتدایی	زنجان	۱۳۰۳	حسین فرجیان	۱۸
در ساخت انواع چاقوها مهارت یافته است.	از پدرش حسین فرجیان	۲۵ سال	-	زنجان	۱۳۴۳	محمدرضا فرجیان	۱۹
تنها شاگرد استاد مسلم یحیی قدوسی است. در کارگاهش هرگز از ادوات سنتی دست نکشید و از دستگاههای برقی و مکانیکی استفاده نکرد و کارهایش دارای ظرافت و استحکام خاصی است، مخصوصاً در ساخت چاقوهای قلمتراش و چندتیغه.	یحیی قدوسی	۷۰ سال	سوم راهنمایی	زنجان	۱۲۹۳	فتحعلی کریمیان	۲۰
قبلاً شرح حالش ذکر شد.			سوم ابتدایی	زنجان		محمدسعید مصدق	۲۱
در ساخت انواع کارد آشپزخانه مهارت دارد.	پدرش یداله ملکی	-	سوم ابتدایی	زنجان	۱۳۲۱	جواد ملکی	۲۲
در ساخت چاقوهای میوه‌خوری، ضامن‌دار، قلمتراش مهارت دارد.	عمویش یداله ملکی و پدرش عبدالله ملکی	-	ششم ابتدایی	زنجان	۱۳۲۴	حسن ملکی	۲۳
در ساخت شمشیرهای عصایی و انواع چاقوها مهارت دارد.	یداله ملکی و موسی اکبری	-	خواندن و نوشتن	زنجان	۱۳۳۶	محمدعلی ندرلو	۲۴

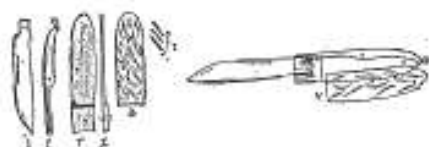
۲۵	غلامحسین واحدپور	۱۳۱۳	زنجان	ششم ابتدایی	۵۲ سال	اصغر شریعتی	در ساخت انواع چاقوهای ضامن‌دار تخصص دارد و شاگردان زیادی تربیت کرده است. در نمایشگاه‌های ارومیه، مشهد، قزوین، شرکت داشته و با سازمان صنایع دستی همکاری جدی داشته است.
۲۶	مرحوم یوسف هوشمند						قبلاً شرح حالش ذکر شد.

پی‌نوشت‌ها

۱. فرزند استاد محمدعلی آقای یوسف هوشمند از استادان بنام چاقوسازی است که آثار ارزنده‌ای به طالبان عرضه داشته است و نقل می‌کند که هنگام عبور ناصرالدین‌شاه از زنجان یک قیچی و یک قلمتراش از طرف استاد محمدعلی تقدیم می‌شود و شاه در مقابل قطعه‌ای مدال با حکم کتبی اعطاء می‌کند.

منابع

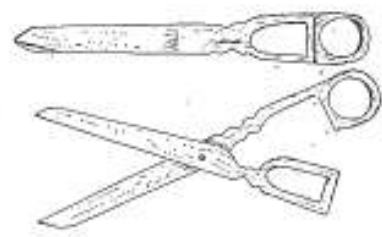
- زعیمی، خسرو، «چاقوسازی در زنجان»، مجله هنر و مردم، شماره ۱۷۱، ۱۳۵۵.
- مکملی، محمدکاظم، تحولات جغرافیای انسانی زنجان در ربع قرن اخیر، پایان‌نامه فوق لیسانس، ۱۳۵۱.
- یوسفی، حسینعلی و کریم واحدپور، شناسنامه هنرمندان معاصر استان زنجان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان، ۱۳۸۱.

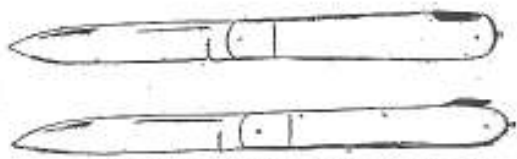
شکل ۲ - اجراء برکته ياد قیچه چاقوی کهنترش ياد تیغه ۱ - تیغه
 ۲ - قریشت ۳ و ۴ - بار بند (آستر) ۵ - دونه ۶ - میخها (۳ عدد)
 ۷ - چاقو نیراز سوار شدن شفتات

شکل ۱ - اجراء برکته چاقوی ساده ۱ - دسته ياد تکه از استخوان يا
 شاخ بزرگ ۲ - میخها (۳ عدد) ۳ - تیغه ۴ - چاقوی ساده نیراز سوار
 شدن شفتات

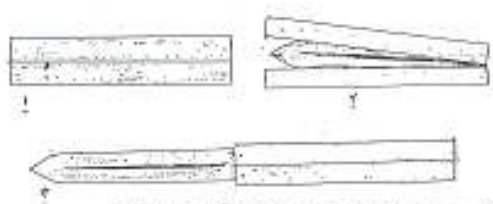

شکل ۴ - قیچی آندان

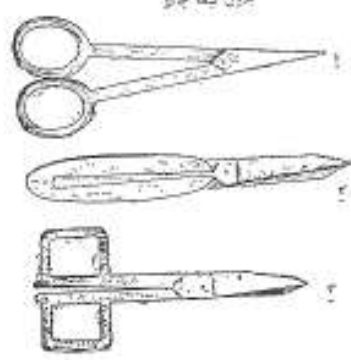

شکل ۳ - در نوع چاقوی شامبار - بالا شامبار مغزی شامبار حل و
 پایین چاقوی شامبار دار (شامن خارج)

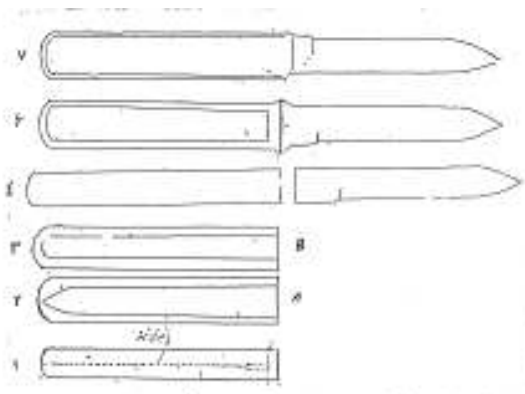
شکل ۵ - سه طرح از لیسهای کالذری و فخرگیری
 ۱ - طرح دسته ارساند يوسف خوشه‌دار ۲ - تمام طرح ارساند خوشه‌دار
 بدون تیغه چاقو

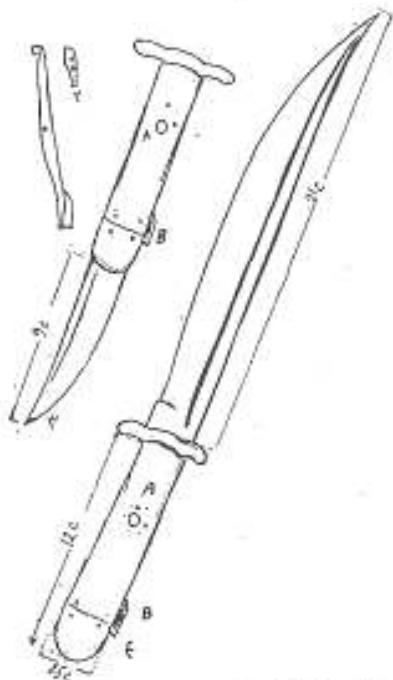
شکل ۶ - چاقو با تیغه گات دسته متحرک لغزی ۱ - در حال بسته
 ۲ - در حال نیمه باز ۳ - در حال کامل باز

طرح و نقاشیها از محمد کاظم مشکلی

شکل ۷- بانویج چاقوی دسته متحرک و تیغه ثابت - ۱ - چاقوی در حالت بسته شدن کامل از تیغ - ۲ - حالت بسته شدن کامل از سطح در دسته داخلی - ۳ - دسته روگرد از تیغ - ۴ - دسته روگرد از سطح - ۵ - تیغه قبل از سوار شدن - ۶ - چاقوی باز از طرف راست - ۷ - چاقوی باز از طرف دیگر

شکل ۸- طرح یک کارد شکاری لبه بلند - ۱ - ضامن برای بسته شدن - ۲ - فنر انتهای دسته - ۳ - کارد در حال بسته - ۴ - کارد در حال باز - ۵ - ضامن برای باز شدن - ۶ - ضامن برای بسته شدن

شکل ۹ - نوعی کارد شکاری با دسته طبیعی

شکل ۱۰ - طرح تیغه کارد شکاری - ۱ - پشت تیغه - ۲ - لبه آزرده